

NÉZŐ

E számunktól kezdve új rovatcím alatt találják olvasóink azokat a tanulmányokat, rövidebb szemlélő írásokat, illetve a szomszédos népek irodalmából, kultúrájából vett fordításokat és ismertetéseket, amelyeket eddig a Kelet-európai Néző, vagy a Most — Punte — Híd című rovatainkban közöltünk. Szándékaink és törekvéseink nem változtak, a rovatok összevonásával a kitekintés, kapcsolatkeresés céljait szolgáló igyekezet számára kívánunk rugalmasabban mozgó formákat keresni.

A nemzeti irodalmak határai

Ezt a sokfelé ágazó kérdéskört kívánta megvitatni a Modern Filológiai Társaság Interkulturális Szakosztálya 1984. március 27-i kerekasztal-beszélgetésén. A budapesti egyetem bölcsészkarán megrendezett ülésen Vajda György Mihály egyetemi tanár elnökölt, a bevezető előadást Kiss Gy. Csaba tartotta; egy-egy nyelvterület, illetőleg nemzeti irodalom problémáiról szóltak az előre fölkért irodalomtörténészek: Ferenczi László, Pomogáts Béla és Sebestyén Éva. Az elhangzott fölszólalásokat élénk vita követte, újabb nemzeti irodalmak példáival egészítették ki a hozzászólók (Szopori Nagy Lajos, Vajda György Mihály, Masát András, Gyivicsán Anna és Rot Sándor) a körképet. A Modern Filológiai Társaság elnöke, Dobossy László írásban küldte el hozzá szólását.

A kerekasztalvita és a hozzászólások némileg rövidített anyagát közöljük.

KISS GY. CSABA

Az irodalommal foglalkozók — tanárok, szerkesztők, irodalomtörténészek és mások — mindennapi gyakorlatában rendszerint egyértelmű és különös töprengést nem igénylő probléma, hogy egy adott műalkotás melyik nemzeti irodalomba tartozik. Az első pillanatban igen kézenfekvőnek és magától értetődőnek látszanak a nemzeti irodalmak közötti határok; föl sem vetődik bennünk, hova soroljuk például a Don Quijótét vagy a Háború és Békét. Ha viszont fölteszük azt a kérdést: milyen kritériumok alapján húzhatjuk meg egy-egy nemzeti irodalom határát, s ebből a szempontból vesszük sorra akár csak az európai civilizáció irodalmait, szinte minden egyes esetben mérlegelésre van szükség: hogy bizonyos jelenségek beletartoznak-e a szóban forgó nemzeti irodalomba, hogy időben és térben miként cövekelhetjük ki

a határokat. Eltekintve a hosszas fölsorolástól és mélyebb indoklástól, olyan kérdésekre gondolok például, hogy mióta létezik, és milyen elkülönítő jegyek alapján amerikai irodalom (mármint angol nyelvű amerikai irodalom); van-e, és ettől kezdve önálló osztrák irodalom; s ha mondjuk a német nyelvű irodalmakat egységes nemzeti irodalomnak tekintjük, milyen különleges státus illeti meg az osztrák irodalmat; elképzelhető-e, hogy több nyelv irodalma együtt alkot egy nemzeti irodalmat, vagyis nemzeti irodalom-e a három-, illetőleg négynyelvű svájci irodalom; milyen alapon alkot egységet, egyáltalán alkot-e valamilyen egységet Finnország finn és svéd nyelvű irodalma? Tudjuk jól, ezekről a kérdésekről könyvtárnyi szakirodalom született, és egyáltalán nem tekinthetjük a történelmi múlthoz tartozó kérdésnek, hiszen számos példa bizonyítja napjainkban is, hogy mennyire nincs lezárva ez a probléma, és talán nem is lesz soha lezárva.

Ha szemügyre vesszük a *nemzeti irodalom* szóösszetételt, világos, hogy a *nemzeti* jelző egy bizonyos dimenzióban szűkíti az irodalom fogalmát, ha úgy tetszik: térbeli-területi, nyelvi és politikai-földrajzi tekintetben, s valamiképpen faj- és nemfogalom viszonyára emlékeztető módon áll kapcsolatban a világirodalom fogalmával. De a világirodalom fogalmának kérdésköre messze vezetne, megjegyzéseimet szeretném csak a nemzeti irodalom határaival összefüggő problémákra korlátozni. A *nemzeti* mibenléte kétségkívül kérdésünket művelődéstörténeti összefüggérendszerbe kapcsolja. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy egyáltalán nem egyértelmű maga a nemzet fogalma sem, s épp különböző értelmezése rejlik a nemzeti irodalom fogalmának némelykor igen eltérő magyarázata mögött is.

Röviden azt szeretném fölvezetni, mik azok a kérdéskörök, amelyek a nemzeti irodalom határaival függenek össze.

Nem indokolatlan a jelenség genezisével kezdeni. Bármennyire is nemegyszer öröktől létezőnek látjuk a nemzeti irodalmat, időbelileg messze meghosszabbítva kiterjedését, mondjuk a magyar irodalomra gondolva, például az anyanyelvű irodalom létrejöttéig, a XVI. század elejéig, kétségtelen tény, hogy a nemzeti irodalom fogalma újabb keletű, mint ahogy újabb keletűek az egyes nemzeti irodalomtörténetek is. Ha a klasszikus ókor irodalmaira gondolunk, akkor egészen más módon tagolódott például az irodalom, a különböző nyelveken született művek halmaza, azt lehet mondani, talán a nagy civilizációk szabtak határt elsősorban, és persze a hozzájuk kapcsolódó nyelv, semmiképpen nem úgy, mint az európai civilizáció újabb történetében megjelenő nemzetek irodalmi esetében. Az is világos, hogy az európai középkor latinitása vagy bizánci kisugárzása görögösége az egyes korabeli államok, regnumok határain át- és átlépett, irodalmi műfajok, stílusműve terjedésének nem jelentettek gátat — persze késleltethették — olyan tényezők, hogy melyik uralkodóház volt trónon, hogy meddig terjedtek az országhatárok. Nem képez talán vitát, hogy a nemzeti irodalom kérdésköre alapvetően az újkori európai nemzetek kialakulásának, létrejöttének körülményeihez, tényeihez kapcsolódik. Ahhoz a folyamathoz, melynek során a lingua vulgarisok lettek az irodalom nyelvei. Évszázadokon át tartott ez a folyamat, a reneszánsz Itáliájától kezdve, szinte egészen korunkig. Más kérdés, hogy egy-egy nemzeti nyelvű irodalomnak mekkora anyanyelvű előtörténete van, hogy a nemzeti kultúra egész jelrendszere Európában milyen szálakkal kötődik az illető ország területén virágzott középkori latin nyelvű kultúrához.

Az európai civilizáció nemzeté válási folyamatait említve, föltétlenül szólni kell arról a két fogalmi keretről, amely alapján körül szoktuk határolni azt a jelenséget, amelyet nemzetnek szoktunk nevezni. Egyszerűsítve: az államnemzet és a kultúrnemzet fogalmának, fogalmi dimenziójának különbségéről van szó. Hangsúlyl szeretném mondani, hogy ezt a distinkciót a történelem egyáltalán nem tette talonba, a fejlődés nem lépett rajtuk keresztül. Két lehetséges megközelítésről, meghatározásról van szó, amelyek alapvetően más kritériumok alapján döntenek el, mi a nemzet. Történetek kísérletek is a kétféle megközelítés összeolvasztására, ilyen például a sztálini nemzetfogalom, amelyben állami-intézményi-politikai mozzanatok és kulturális-nyelvi-etnikai összetevők is vannak. Ez azonban *nézetem szerint* mesterséges konstrukció, a két dimenzió alapelvei nem fordíthatók le egymásra; más-más vonatkozási rendszert,

nemzethatárokat jelent, ha kiindulópontunk egy állami-politikai egység (ennek a hagyománynak első markáns kifejtése az európai eszmetörténeti hagyományban a francia Enciklopédia), illetőleg ha az azonos nyelvet beszélők egysége (mint ismeretes a német felvilágosodás és romantika nemzetfogalma, s nyomában a szláv népeké például a múlt században az etnikai közösség, a közös népi kultúra, s a benne kifejeződő népszellem jelenségéből indul ki).

Mindezek a tényezők, a nemzetmeghatározás különféle kritériumai: a terület, az ország, a nyelv, a kultúra és mentalitás közössége — szerepet játszanak a nemzeti irodalom határainak meghúzásakor. Természetesen nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy ezek a tényezők mindégylake más-más konfigurációban szerepet játszott az újkori nemzetek, következésképpen a nemzeti irodalmak létrejöttében. A nemzetmeghatározások lehetőségeit mérlegelve egy szociológus írta le: végül is eljuthatunk a végső szkepszishez, ahhoz a meggyőződéshez nevezetesen, hogy ahány nemzet, annyi nemzetdefiníció. És ez persze — mutatis mutandis — érvényes a nemzeti irodalomra is. Emlékeztetnék itt Klaniczay Tibor két évtizeddel ezelőtt megjelent, e tárgykört taglaló tanulmányaira (A nemzeti irodalom fogalmáról. Az írók nemzeti hovatartozása. In: A múlt nagy korszakai Bp. 1973), óvatosan jegyzi meg a különféle kritériumokról: „A nemzeti irodalom fogalmának általánosabb meghatározására azonban egyik sem alkalmas.” (I. m. 9. l.).

Hogy egy frappáns konkrét példával világítsam meg, mire gondolok: a lengyelek Amerikában élő nagy költője, a Nobel-díjas Czesław Miłosz mondotta egy alkalommal: „Nem Lengyelországban születtem, nem ott nevelkedtem, és jelenleg nem ott élek, de lengyelül írok.” (In: Prywatne obozwiązki. Paryz 1972. 80. l.) Kétségkívül a legjelentősebb tényezőnek a nyelv látszik. Az irodalom nyelvi művészet. Esztétikai, irodalmi impulzusok terjedési sebessége, átvételének lehetősége jóval nagyobb azonos, mint eltérő nyelv esetében. Evidencia, hogy a nyelvi megformálás módja milyen lényeges része az irodalmiságnak. Számos történeti példát hozhatunk föl a nyelv meghatározó — bár nem kizárólagos — szerepének bizonyítására. Magától értetődő, hogy a múlt században mondjuk Gottfried Keller, a napjainkban pedig Max Frisch művei gyorsabban és nagyobb hatással jutottak — juthatnak — el a német nyelvű olvasókhoz, mint az azonos svájci állampolgárságú francia vagy olasz közönséghez. Ha arra gondolunk, hogy több mint száz éven át nem létezett lengyel állam, a XVIII. századvégi felosztások óta az I. világháború végéig, ugyanakkor ebben az időben is létezett lengyel nemzeti irodalom, akkor érzékelhetjük a nyelvi mozzanatnak a fontosságát. De természetesen van szerepe, és van jelentősége az országnak vagy a terület mozzanatának is, ugyanis a hosszú évszázadokig közös országban élő nemzetek együttélése is produkálhat olyan jelenségeket, amelyet ugyan nem nevezhetünk nemzeti irodalomnak, de kialakíthatnak egy sajátos kulturális képletet. A régi Magyarországot idézném föl például, a nemzetté válás antagonizmusai előtti Magyarországot, Bél Mátyás nevét említeném — a jubileum okán is —, aki egyaránt beleszámít, és joggal, a német, a szlovák és a magyar kultúra hagyományába. De ilyen hasonló, tanulságos és pozitív együttélést mutat például a lengyel—litván állam, a felosztások előtti nemesi köztársaság; a litván nagy fejedelemségben például a nyugatorosz nyelv hivatalosnak számított, és a későbbi belorusz és ukrán nyelvnek a gyökerei tulajdonképpen ehhez az államalakulathoz fűződnek. Nem véletlen, hogy az említett Czesław Miłosz angol nyelvű lengyel irodalomtörténetében van olyan alfejezet, ahol a közös haza más nyelvű íróit, ha úgy tetszik, a nemzet más nyelvű íróit is tárgyalja. De nem érdektelen talán az Osztrák—Magyar Monarchia példája sem, annak a sokrétű kapcsolatrendszernek és egymásrahatásnak a vizsgálata, ami feltétlenül egy közös kulturális jelleget is létrehozott. A következő tényező földrajzinak nevezném, itt elsősorban a földrajzi közelség-távolságra gondolok, arra, hogy egy etnikai terület vagy az azonos nyelvet beszélők közeli szomszédságban vagy távolban élnek-e egymástól. Ez a tényező a nemzeti irodalom kialakulásában, az új nemzeti irodalom létrejöttében fontos szerepet játszhat, itt elsősorban Latin-Amerikára, Franciaországra, Kanadára gondolok. Ehhez a kérdéskörhöz, a nemzeti irodalmak határainak problematikájához feltétlenül hozzátartozik

az a jelenség, amit a többnyelvűség vagy a több nyelvű írók problémájaként foglалhatunk össze. A régi Magyarországon erre számos példát találhatunk, három-, négy nyelvű és kétnyelvű írókra is, szinte a XIX. század végéig. A szlovák Pavol Hviezdoslav, a századvég nagy szlovák költője, aki 1921-ben halt meg, verseket először magyar nyelven írt. Szintén a nemzeti irodalom határainak problémaköre a nyelvváltás, amikor egy író pályájának egy szakasza után másik nyelven ír, napjaink irodalmából, azt hiszem eklatáns példa erre Samuel Beckett angol és francia nyelvű munkássága. Ezzel ezt a vázlatot tulajdonképp be is fejezném azzal az utolsó megjegyzéssel, hogy kérdéseket akartam fölvetni inkább, mintsem végleges definíciókat vagy megfogalmazásokat elmondani.

FERENCZI LÁSZLÓ

Személyes élménnyel szeretném kezdeni. 1976 februárjában egy brüsszeli lakásban, egy új könyv megjelenését ünnepeltük. A házigazda, Jean-Marie Horemans életrajzi esszéjét Robert Goffinról. A társaságban jelen volt Robert Goffin és Roger Foulon is, a Belga Írószövetség elnöke. Hármukat szeretném néhány szóval bemutatni. Jean-Marie Horemans 1976-ban 40 felé járt. Négy vagy öt könyve jelent meg addig, az egyiket André Malraux-ról, a többit belga szerzőkről írta. Már tanult magyarul, és azóta is szenvedélyes szeretettel fordítja franciára a magyar költőket, így Petőfit, Arany Jánost, Babitsot, Kosztolányit, Kassákot, Zelket, Nemes Nagy Ágneszt, Kormost, Rábát és Csoórit. Jeles költő, leginkább neoklasszicistának nevezhető. Mind a magyar költők, mind budapesti és általában magyarországi élményei érezhetően — és bevallottan — befolyásolják költészetét. Roger Foulon, aki ma megközelítően 60 éves, 1976 óta több ízben is járt Magyarországon, nem mint az írószövetség elnöke, hanem mint turisztikai újságíró. Egy versciklus és több esszé őrizi úti benyomásait. A rendkívül termékeny Foulon — több tucatnyi regényt, monográfiát és verseskötetet adott ki — hosszú idő óta a „Le Spantole” című folyóirat szerkesztője. E lap, mely a vallon költők, képzőművészek és zeneszerzők talán legfontosabb orgánuma, kezdeti befeléfordulását fokozatosan feladva, a művészetek nemzetközi szemléjévé vált, albánok, csehek, indiaiak mellett két magyar költő is megjelent hasábjain: Juhász Gyula és Dsida Jenő.

A kis társaság harmadik tagját, Robert Goffint, azt hiszem, fölösleges bemutatni. Három könyve jelent meg magyarul. A párizsi kritika, még Saint-John Perse és Aragon életében a legnagyobb francia nyelvű költők egyikeként emlegette.

A békés, meghittent baráti beszélgetés során ártatlanul mondom: „a belga irodalom...” Ebben a pillanatban kitör a vihar. Jean-Marie Horemans felháborodottan tiltakozik: belga irodalom nincs, nem létezik, csupán francia irodalom. Mi mindnyájan francia írók vagyunk, akik itt, Belgiumban, franciául írunk. Roger Foulon élénken helyesel. Francia nyelvű belga irodalom nem létezik, egységes és osztatlan francia irodalomról kell beszélni. Robert Goffin tiltakozik. Igenis létezik francia nyelvű belga irodalom. A társaságból ő a legidősebb, a múlt század végén született. A szürrealizmus első generációjának nagy alakjaihoz, Éluardhoz, Aragonhoz, Bretonhoz szoros barátság fűzte. És a társaságból ő az egyetlen, akinek Párizsban is jelentek meg könyvei, az egyik Jean Cocteau bevezetőjével. Érdekes és jellemző felállás. A Párizsban is elismert öreg költő szerint tehát van önálló belga irodalom. A jóval fiatalabb és Párizsban ismeretlen költők szerint belga irodalom nem létezik. Egyetlen kritérium fogadható el csupán, és ez a nyelv. Tehát nem szólhatunk francia nyelvű belga irodalomról, hanem csupán belgiumi francia irodalomról. A szenvedélyes, de mindazonáltal rendkívül baráti vita hatására kezdtem tájékozódni a belga irodalom problémájáról.

Mint mindnyájan tudjuk, Belgium, mint önálló politikai egység, 1830-ban a párizsi forradalomra felelő brüsszeli forradalom következményeként jött létre. 1831-ben Talleyrand utolsó nagy diplomáciai sikere volt, hogy Anglia elismerte és garantálta a belga függetlenséget.

A Hollandiától elszakadt új belga királyság megszületését nálunk is, és Európában általában úgy értékelik, mint a reakciós Szent Szövetség egyik első, meghatározó kudarcát. Az újabb, flamand nyelvű történetírás viszont arról beszél, hogy 1830-ban kezdődött a flamandok gyarmatosítása. A flamandot nem ismerték el hivatalos nyelvnek, az oktatás franciául folyt. A nyelvi egyenlőségért évszázados harcot vívtak.

A századforduló legismertebb belga történésze Henri Pirenne a *Belgium története* című munkájának bevezetőjében azt írja, hogy „a grófságok, hercegségek, egyházi fejedelemségek sajátos történetéből minden nagyobb fáradság nélkül kimutathatók a közös történelem fővonalai. Julius Caesar a gall háborúról szóló könyvében a harcias belga törzsekről beszél, és Henri Pirenne Belgium előtörténetét az ókorba vezeti vissza. Hasonló felfogást képvisel Bertrand is, egy szociáldemokrata képviselő és publicista, aki 1906-ban kétkötetes monumentális műben adta ki a belga szocializmus történetét. Hangsúlyozza például, hogy Belgiumban (!) már a 8. században voltak segélyegyletek. Az újabb belga történetírás viszont, elsősorban holland hatásra, csupán a 15. század végéig vezeti vissza a belga „előtörténetet”.

A századforduló a belga irodalom első fénykora. Maeterlinck és Verhaeren művét mindennél olvassák és becsülik. Mindketten franciául író flamandok. 1914 előtt általában mindenki belga irodalomról beszélt, az I. világháborút követően viszont egyre többen emlegették az egyes franciául írók irodalmát. 1937-ben, Charles Plisnier, az első Goncourt-díjas belga író és köre kiáltványban tagadta a belga irodalom létét. A vita, mert volt vita is, a hetvenes évek második felére, úgy látszik, eldőlt. Irodalomtörténetek és kézikönyvek a hagyományos francia nyelvű belga irodalom fogalma helyett a belgiumi francia nyelvű irodalom fogalmát használják. A vita történetét Raphael de Smedt foglalta össze nemrégiben, aki egy szerencsésen megválasztott idézettel érzékelteti a mai felfogást:

„A valóban tehetséges fiatal belga írók nem haboznak párizsi kiadóhoz fordulni, a siker teljes reményében. Anélkül, hogy megtagadnák eredetüket vagy gyökértelessé válnának, franciául gondolkodnak, és ez nyelvi szempontból jelentős eredmény. Verhaeren és Georges Eekhoud korában az írók belgául gondolkodtak, és így is írtak”. (Az idézett sorok írója Franz Helens, Jeszenyin fordítója, az első világháború után induló belga költők egyik legjelentősebbike.) Egyes belga kritikusok éppen Helens munkásságára gondolva állítják, hogy az első világháborút követően a belgiumi francia költészet felszabadult a flamand gyámság alól. Robert Frickx és Michel Joiret 1977-ben megjelent költésztörténetükben nem tagadják ugyan Verhaeren nagyságát, de egy Boileau-t megszegyenítő szigorral róják meg nyelve barbárságáért. A vallon—flamand ellentét jegyében írták meg könyvüket, és ennek jegyében értékelnek mozgalmakat, jelenségeket, életműveket. Franz Helens fentebb idézett szavaihoz szeretném kiegészítésül hozzátenni, hogy általános megfigyelés szerint csupán olyan íróknak van Belgiumban közönségük, aki Párizsban publikál.

1976-ban, majd 1979-ben néhány flamand íróval is megismerkedtem. Egyikük, az építészként is kitűnő Albert Bontridder, francia versekkel kezdte pályáját, és aztán tért vissza a flamandhoz. Ha emlékezetem nem csal, belga költőnek mondta magát. Az elmúlt évtizedekben egyébként a flamand irodalmi öntudat rendkívüli mértékben megnőtt, nem utolsósorban olyan világhírű írók hatására is, mint Hugo Claus vagy Louis Paul Boon. És ami ennél is lényegesebb, a flamand írók büszkén hangsúlyozzák, hogy ma már Hollandiában is elismerik a flamand irodalmat az egyéves németalföldi irodalom részeként.

Beszélgetéseim és olvasmányaim alapján konklúzió helyett elmondhatom, hogy a flamand-vallon ellentét alakulása határozza meg, hogy egy-egy adott pillanatban vagy évtizedben miként értékelik történelmüket és francia, illetve flamand nyelvű irodalmukat a belga királyság lakói.

A beszélgetés elhangzása óta 1984. június 27-én 86 éves korában elhunyt Robert Goffin. A magyar irodalom egyik legjobb és legönzettelenebb barátját veszítette el személyében. Kevesen tudják, hogy az 1960-as évek elején Goffinnek, mint a Belga PEN elnökének felbecsülhetetlen szerepe volt abban, hogy helyreálltak, sőt megerősödtek a magyar—belga és a magyar—

francia irodalmi kapcsolatok. Önéletrajza második, 1980-ban megjelent Souvenirs avant l'Adieu című kötetében így összegezi a magyar költéssel és költőkkel való találkozását: „meghatott emléket őrzök Magyarországról, e teljesen eredeti országról, ahol mindaz, ami az ember nagyságát teszi, élő hagyomány maradt”. Nálunk, többek közt, nemzedéktársa, Illyés Gyula méltatta munkásságát magyar nyelvű verseskötete, a Márványvágatás utószavában. Valószínű, hogy Robert Goffin terjedelmes és változatos életműve a 20. századi francia nyelvű irodalom egyik maradandó értékének bizonyul.

POMOGÁTS BÉLA

Napi gondjainkba vágunk azok a tények, azok a fejlemények, amelyekről számot kell adnom. Először is lássuk a fogalmakat. Ha a magyar irodalomról beszélünk, a mai megkülönböztetés szerint legalább négy fogalommal kell számolnunk. Van a magyarországi magyar irodalom, a magyar nemzeti irodalom, mint az egyik fogalom. Szerepel szótárunkban a nemzetiségi magyar irodalomnak a fogalma, tehát a romániai, a csehszlovákiai, a jugoszláviai és újabban a kárpát-ukrajnai magyar irodalom, és egy harmadik fogalom, a diaszpórának, a szétszóródásban levő magyar csoportoknak az irodalma, amelyet az elmúlt fél évtizedben kezdett el integrálni a magyarországi szellemi élet. Ez a nyugat-európai és a tengeren túli magyar irodalom. Ezt a három fogalmat szokás egybefogni újabban az úgynevezett egyetemes magyar irodalomnak a fogalmával. Ez a felfogás, tehát ez a hármas, illetve négyes fogalomrendszer, az elmúlt néhány év vitáiban alakult ki. Külön kell beszélünk a magyar nemzetiségi irodalmak helyzetéről, arról, hogy hová is tartoznak ezek. Több felfogás érvényesült ezen a téren. Közismert az a felfogás, amely a magyar nemzetiségi irodalmak képviselőit a többségi államalkotó nemzet irodalmának a képviselői között helyezi el. Olvashatunk például romániai közleményeket, amelyek a romániai magyar irodalom ismertebb egyéniségeit egyszerűen betagozták a román irodalomba, azon a címen, hogy ezek magyar nyelvű román írók. Ez egyébként nem elszigetelt kísérlet volt, hanem a történelem során többször is megismétlődött. Már a két világháború közötti korszakban is voltak a román kultúrpolitika részéről olyan elképzelések, amelyek az erdélyi magyar irodalomnak a jellemzését ezen a módon vélték elvégezni. Olyan, az állampolitika szintjére emelt törekvés volt ez, amely bizonyos adott helyzetekben ismételt, mindig újra és újra előtérbe került. Pontosabban akkor, amikor a romániai magyarság beolvadására irányuló stratégia bizonyos taktikai előnyökhöz jutott, és ezeket a taktikai előnyöket kihasználva törekedett ennek a fogalomnak a keresztülvitelére. Egy következő elképzelés az, amit Szeli István fejtett ki talán a legpregnansabban és a legnagyobb megalapozottsággal, és amely vitázva az iménti elképzeléssel, egy önálló jugoszláviai, illetve romániai, szlovákiai magyar irodalmat tételez fel, szinte egy önálló nemzetiségi irodalmi fejlődésnek a lehetőségét veti fel. Végül a Magyarországon a legáltalánosabban elfogadott, a különféle irodalompublicisztikai írásokban a legtöbbet szereplő gondolat, az úgynevezett „kettős kötődésnek” a gondolata, amelyet 1968 tavaszán egy írószövetségi vita vetett fel. Mint köztudott, ez a vita próbálta először tisztázni a szomszédos országok magyar nemzetiségi irodalmainak és a magyarországi irodalomnak az egymáshoz való viszonyát, és ennek a tisztázási kísérletnek a során vetette fel azt a gondolatot, hogy ezek az irodalmak kettős kötésben, kettős kötődésben élnek. Egyfelől kötődnek az egyetemes magyar nemzeti irodalomhoz, nyelvüket, a mögöttük levő nemzetiség etnikumát, kultúráját, történelmi hagyományait tekintve, másfelől pedig kötődnek annak az államnak a kultúrájához és irodalmához, amelynek a területén ezek az irodalmak kifejlődtek. Ez a kötődés sem pusztán irodalompolitikai vagy nemzetiségpolitikai, irodalomszociológiai, ennél jóval több, ennek a kötődésnek is már irodalomkonstituáló szerepe van.

KÉMETH JÓZSEF: TARLÓ

Ezek voltak tehát azok az elképzelések, amelyek felvetődtek a kérdés megközelítése során. Érezni lehet azt, hogy bizonyos ellentmondásokat rejtenek ezek a megközelítési javaslatok. Nem akarok most különösebben foglalkozni azzal az elképzeléssel, amit a többségi nemzetek nacionalizmusa képvisel ebben a vonatkozásban, tehát a „magyar nyelvű román irodalom”-féle megközelítésekkel, ezeknek az abszurditása azt hiszem eléggé nyilvánvaló. Inkább csak arra utalnék, hogy a másik két gondolatmenetben is felfedezhetők bizonyos inkonzekvenciák, belső törések, ellentmondások, nem egészen kielégítő gondolatmenetek. Ennek azt hiszem az oka az, hogy nem eléggé tisztázott, pontosabban, nem korszerű az a nemzetfogalom, amely mindezeknek az elképzeléseknek, felfogásoknak a mögöttes terében áll. A Kelet-Európában, vagy Kelet-Közép-Európában használatos nemzetfogalom eredetét tekintve a francia felvilágosodásnak a gondolati gyümölcse, és voltaképpen ebből a nemzetfogalomból épült ki az a nemzetmeghatározás is, amely általában Sztálinnak a nevéhez fűződik. Valóban el kell gondolkoznunk ennek a nemzetfogalomnak a használhatóságán, és miután a használhatósága megkérdőjelezhető, valamiféle olyan fogalmat kell a helyére állítanunk, amely használhatóvá válik a magyar nemzeti irodalomnak a megközelítése során is. Azzal a nemzetfogalommal ugyanis, amely Kelet-Közép-Európában közkeletű, a magyar nemzetiségeknek a létét, a helyzetét és mindazt, ami ebből irodalmilag következik, nem tudjuk elhelyezni. Ezért a „kultúrnemzet” fogalmi körének a teljesebb bevezetésén kellene eltöprengenünk.

Továbbá lényegesen föl lehet sorolni azokat az érveket, amelyek a magyar nemzetiségi irodalmaknak a magyar nemzeti irodalomhoz való tartozása mellett szólnak, de föl lehet soroztatni azokat az érveket is, amelyek a különállásuk mellett érvelnének. Lássuk az első érvrendszert, azokat az érveket, amelyek azt bizonyítanák, hogy a magyar nemzetiségi irodalmak integráns részei a magyar nemzeti irodalomnak. Az egyik legfontosabb a nyelvnek, a kultúrának, az etnikumnak az azonosságából következik. Egy másik érvünk a kisebbségi irodalmaknak az eredetében rejlik, tehát abban, hogy a magyar irodalomnak ez a fajta széttagozódása, külön fejlődése egy történelmi mértékét tekintve viszonylag rövid időszaknak az eredménye. Ez az időszak annyira rövid még, hogy a közvetlen kulturális emlékezetben még jelen van annak a tudata, hogy ezek az irodalmak kényszerű körülmények között váltak le az egyetemes magyar nemzeti irodalomnak a testéről. Ez persze nemcsak az irodalmakra vonatkozik, hanem a mögöttük álló népcsoportokra is. Egy másik érvünk lehetne az, hogy amikor ezek az irodalmak valóban szabadon nyilatkoztak meg, mindig hangsúlyozták az egyetemes magyar irodalomhoz való tartozásukat. Nem szeretnék részletesen hivatkozni azokra a különféle folyóirat-programokra, amelyek akár a romániai, akár a csehszlovákiai, akár a vajdasági magyar irodalom első évtizedének az irodalmi mozgalmait nyomon kísérték. Talán csak arra legyen szabad hivatkoznom, hogy 1930-ban, amikor Kuncz Aladár átvette az Erdélyi Helikon szerkesztését, akkor az egyik legfőbb törekvése volt az, hogy szerkesztői munkájában kifejezésre juttassa a romániai magyar irodalomnak az egyetemes magyar nemzeti irodalomhoz való tartozását. Ennek a célnak a jegyében kereste fel leveleivel Babits Mihályt, és tőle kért programot. Babits meg is írta Európaiság és regionalizmus című tanulmányát, és ez meg is jelent 1931-ben szerkesztőségi programadó tanulmányként. Ezt követte az az ankét, amelyet ugyancsak Kuncz Aladár szervezett a négy országba szakadt magyar irodalom fiatal íróinak megszólaltatásával, mintegy a magyar irodalom egységének demonstrálása érdekében. Egy további érv ezeknek az irodalmaknak az együvé tartozása mellett az, hogy a magyarországi irodalom, illetve a magyar nemzetiségi irodalmak a hagyomány teljes közösségére épülnek, és ebben a tekintetben figyelemre méltó az is, hogy a hagyománynak ez a közössége nemcsak a klasszikus hagyományok közösségét jelenti, hanem az 1918 után kikristályosodott hagyományok közösségét is. A romániai magyar írók számára ilyen módon nemcsak Balassi Bálint és Berzsenyi, Vörösmarty és Petőfi, Arany és Ady jelenti a magyar irodalom, az irodalmi hagyományok folytonosságát, hanem József Attila, Németh László, Illyés Gyula, Radnóti Miklós, akár Nagy László munkássága is. Nem úgy kezeli ezeket az írókat, mint egy másik irodalomnak a hagyományrendjét megszábo nagy alkotó egyéniségeket, hanem mint a saját irodalmá-

nak a nagy alkotó egyéniségeit. Továbbá, ha áttekintjük a nemzetiségi irodalmaknak a történetét, és összehasonlítjuk őket a magyarországi irodalom fejleményeivel, illetve a többségi, tehát a román, a szlovák és a szerb-horvát irodalom fejleményeivel, akkor rendre azt tapasztaljuk, hogy a magyarországi irodalomban fellépő irányzatok, áramlatok ugyanakkor és szinte ugyanolyan módon jelennek meg a nemzetiségi irodalmakban, mint Magyarországon. Ezzel szemben viszont a többségi nemzetek irodalmában fellépő áramlatoknak, irányzatoknak jóval kisebb szerepük van, esetleg szerepük sincs a nemzetiségi irodalom új irányzatainak, áramlatainak a megjelenésében. Például a romániai magyar irodalomban az avantgarde jelenségei, tünetei teljesen párhuzamosan jelennek meg a húszas évek elejének magyarországi, illetve emigrációs avantgarde mozgalmaival. De megjelenik az erdélyi irodalomban a magyarországi népi mozgalom megfelelője, a falukutatás, az úgynevezett népi szociográfia jelensége is.

Vannak azonban olyan érvek is, amelyek a különállás mellett szólnak, ezeket is hadd soroljam fel. Az egyik az a tagadhatatlan különfejlődés, amin a romániai, a jugoszláviai és a szlovákiai magyar irodalom keresztülment, főként a második világháború után. Az első és a második világháború között ez a különfejlődés még nem volt ennyire jellegzetes, ennyire nyilvánvaló. De azt hiszem, hogy ennek a különfejlődésnek a megítélésénél figyelembe kell vennünk bizonyos politikátörténeti, nemzetiségpolitikai összefüggéseket is. Abban, hogy a szlovákiai, a romániai és a jugoszláviai magyar irodalom a magyarországihoz képest és sok vonatkozásban egymáshoz képest is külön utakat jelent, abban nagyon erősen ott van a hatása olyan eseményeknek, fejleményeknek, mint például a szlovákiai magyarság teljes jogfosztottságának 1945 és 1948 között. Romániában egészen más történelmi szituáció jelölte meg az ottani magyar irodalom fejlődésének az útját. Az 1945—48 közötti Groza-korszaknak a nemzetiségi egyenjogúságra, a magyar nemzetiségi intézmények kiépítésére irányuló politikája, ezt követve pedig egy rendkívül változatos, hol hidegebb, hol melegebb fuvallatokkal érkező nemzetiségi politika, amelyet talán nem is lehet pontosan korszakok szerint megkülönböztetni. Az 1950-es évek elején a sztálinista jellegű, dogmatikus, szektáriánus nemzetiségi politika érvényesült, és ez nagyrészt következett a kelet-európai fejlődés akkori mozgásából és tényezőiből, de ezzel együtt maga után vont bizonyos román nacionalista tendenciákat is. 1954—1955 körül ott is volt valamelyes „olvadás”, amely a nemzetiségi egyenjogúság lehetőségét nyitotta meg, azután 1956-ot követve egy rendkívüli visszaesés, mint tudjuk, intézményeknek a megszüntetésével, embereknek a meghurcolásával, bebörtönzésével, Szabédi Lászlónak a jelképpé vált öngyilkosságával. Később megint egy rövid oldódás a hatvanas évek elején, amikor az új írói nemzedék fellépett, ezt követően újra egy merevebb, dogmatikusabb, radikálisabban asszimilációra törekvő nemzetiségpolitika. 1968 nyarán, elsősorban a csehszlovákiai események következtében, a nemzetiségi megegyezést kereső politika érvényesült, de már lehet látni, hogy 1974-től kezdve ez a politika visszaszorult. Tehát itt más helyzetről van szó, mint Csehszlovákiában. Megint más helyzetről van szó Jugoszláviában, 1948-ban ugyanis az egész jugoszláviai államvezetés és ideológiai élet, ezzel együtt a kultúrpolitika és a nemzetiségi politika nagymértékben megváltozott. Mindez rendkívül fontos következményekkel járt az ottani magyar irodalom és magyar nemzetiség életének az alakulásában is. Például a jugoszláviai magyar avantgarde akkor fejlődött ki, még az ötvenes éveknek az elején, amikor Magyarországon ez az irányzat még úgyszólván anatómia alá esett, és Kassákot mint „szocialfasisztát” bélyegezték meg a különféle közlemények. A különfejlődésnek tehát általában az egyes országok politikai életének alakulásában rejlő tényezők voltak az okai. Végül is azt hiszem, hogy ezeknek a problémáknak a feloldását talán Roland Barthes egy gondolatában találhatjuk meg. Eszerint az irodalmat felfoghatjuk úgy, mint intézményt, és felfoghatjuk úgy, mint művek rendszerét. Kettős arca van az irodalomnak. Az intézmény természetesen egy egész institutionális rendszert jelent, tehát nem egyszerűen a folyóiratoknak, a könyvkiadóknak, az irodalmi társaságoknak a rendszerét, hanem olyan rendszert, amely ezek mellett magába foglalja a társadalmi-politikai kereteket, a nemzetiségpolitikát, a kultúrpolitikát, irodalompolitikát, az irodalmi életnek a folyamatait, az irodalmi közéletet is. Ezt megkülönböztet-

jük a művek rendszerétől, amely már az irodalom ontológiai vagy esztétikai lényegére vonatkozik. Ilyen módon két kört állítunk egymás mellé, egy irodalomszociológiai kört, ahol az intézményi rendszer tanulmányozása történhet meg, és egy ontológiai, esztétikai kört, ahol a műveknek az elhelyezése és tanulmányozása folyik. Ha ezt a két kört megkülönböztetjük, akkor azt mondhatjuk, hogy a nemzetiségi irodalmak mint intézményi rendszerek, az adott nemzetiségi élethez, az adott ország irodalmi életéhez tartoznak, illetve önálló nemzetiségi irodalmi életet alakítanak ki, viszont mint a művek rendszere, az egyetemes magyar nemzeti irodalomhoz tartoznak, és ettől nem idegeníthetők el. Ez, azt hiszem, a feldolgozás módját is lehetővé teszi, tudniillik, előbb-utóbb sor kell hogy kerüljön ezeknek az irodalmaknak a magyar nemzeti irodalom történetén belül történő feldolgozására. Ez a feldolgozás kétféle módon történhet: egyfelől az irodalmat mint intézmények rendszerét kell leírni, külön választva a magyarországi irodalomtól a nemzetiségi irodalmakat, és ezeken a nemzetiségi irodalmakon belül megvizsgálva az intézmények rendszerét, ennek a rendszernek a történeti alakulását; másrészt az irodalmat mint ontológiai, esztétikai tényezőt kell leírni, amikor is mint a művek rendszerét teljes mértékben betagozjuk az egyetemes magyar nemzeti irodalomnak a rendszerébe, és nem teszünk különbséget abban a tekintetben, hogy egy avantgarde író, egy népi jellegű író, vagy egy neo-avantgarde szemiotikai kísérleteket folytató író Magyarországon, Romániában, Jugoszláviában vagy Szlovákiában él.

SZOPORI NAGY LAJOS

A szinképet szeretném tovább tágítani azzal, hogy az eddigiektől meglehetősen eltérő nemzeti irodalomfelfogást vázolok föl, a finnországit. Egy gyors pillantást persze a mai felfogás előzményeire is érdemes vetni. Finnországban a nemzeti irodalom és a nemzeti irodalomfogalom kialakulása abban a sajátos helyzetben kezdődött el a múlt század első felében, hogy az országban két nép élt: a lakosság 80 százalékát kitevő finnság és „nemzetiségként” azok a svédek, akik éppen most (1809-ben) veszítették el uralmi helyzetüket Finnország fölött, ám nyelvük továbbra is hivatalos nyelve maradt az országnak, s közülük sokan változatlanul a szellemi-kulturális élet vezető rétegéhez tartoztak. Az a tény, hogy az ország nagyhercegségként most a cári birodalom része volt, nyilvánvalóan hozzájárult ahhoz, hogy az 1830–40-es években a *finn* nemzeti tudat *svéd* nyelven kezdhetett kibontakozni — mindenekelőtt az irodalomban. Runeberg életműve ennek legbeszédesebb példája. Mint ismeretes, az ő svéd nyelvű nagy versciklusának nyitókölteménye lett a finn nemzeti himnusz. Persze ezzel párhuzamosan folyt már a finn nyelvű irodalom és kultúra megteremtését célzó munka is, amelyhez a legnagyobb lökést a Kalevala adta, és amelyet Lönnrot egyetértésben és jó barátságban végzett Runebergékkal. Az 1850-es években Snellman, a finnek Széchenyije a nemzeti irodalom kritériumrendszerét is megfogalmazza, s első kritériumként már a nemzeti (értsd: finn) *nyelvet* említi. További nagy lökést ad a nemzeti öntudatnak — s egyben teret is az irodalom fejlődésének —, hogy az 1860-as évek elején kiadott cári manifesztum hivatalos nyelvként ismeri el a finnt is, és engedélyezi a finn nyelvű könyvkiadást. Ez azonban a jól ismert módon a svéd nyelv háttérbe szorításához s ezzel együtt a finnek és svédek nemzetiségi ellentéteinek rövid fellángolásához vezet. Jellemző, hogy amikor előbb a Runeberghez hasonló szerepű prózaíró, Zachris Topelius, majd 1898-ban Tawastsjerna is meghal, már csak egyetlen finn-svéd író él az országban, a többiek ugyanis részben átvándoroltak Svédországba, az új nemzedék pedig nem tudott kibontakozni. Ez időben tehát egyértelműen érvényesült a snellmani — az egyetlen nemzeti nyelvet alapul vevő — álláspont a nemzeti irodalomról. A függetlenség elnyerése, 1917 után mintegy másfél évtizedre ismét fölerősödött a finn nacionalizmus, és a finn nemzeti irodalomtörténetek Runebergen és Topeliuson kívül továbbra is mellőzték a finn-svéd írókat. Mellőzöttségüknek azonban az az érdekes következménye lesz, hogy ez az új finn-svéd nemze-

dék *kifelé*, a világirodalom irányába tájékozódik, s így végül a lírában ők lesznek nemcsak a finnországi, de az egész skandináviai modernizmus elindítói is.

A második világháború után alakult ki az az ideálisnak mondható nemzetiségi viszony az országban, amely alapjául szolgált az új, sajátos nemzeti irodalomfelfogásnak is. Ez voltaképpen országelví, hiszen az országban használt *mindkét* nyelven írott irodalmat a nemzeti irodalom részének tekinti. Más megközelítésből viszont azt is mondhatjuk: úgy kritériuma a nemzeti nyelv, hogy nem egy, hanem két nyelvet tekint nemzetinek. Hangsúlyoznunk kell, hogy az egytévő tartozás, együtt kezelés nem az ország lakosságának több, mint 90 százalékát kitevő finnek „bekebelezési” szándékából, hanem a 6-7 százaléknyi finn-svéd egyértelmű odatartozási óhajából fakad. Íróik tudatos különállása az „anyaországi” (svédországi) irodalomtól számunkra már-már abszurdnak tetsző helyzeteket is produkál. 1980-ban szem- és fültanúja voltam Helsinkiben a finn Pen Club rendezvényén, majd az azt követő beszélgetésben egy indulatos vitának a lengyel Poezja című folyóirat főszerkesztője és a finn-svéd író, Ralf Nordgren között. A lengyel folyóiratnak megjelent egy finn száma finn írók-költők alkotásait közzölve. Nordgren kérdésére, hogy finn-svéd alkotó miért nem szerepel köztük, a főszerkesztő a következő választ adta: majd adnak ki svéd számot is, és abba a *svédek közé* vesz föl finnországi svédek is. Nordgren fölháborodottan magyarázta, hogy ők *nem svédországi* svédek, hanem finnországi írók, és a finn irodalomban van a helyük. Miután a lengyel főszerkesztő sehogyszem akarta fölfogni a problémáját, fölugrott, és „északi higgadtságát” meghazudtolva elrohant.

A viszony tehát e tekintetben pontosan a fordítottja a közép-európainak. Persze ne felejtsük: ott az alaphelyzet is más volt, tudniillik e nagyobb részét a korai középkor óta Finnországban élő svédeknek és elsvédesedett finneknek, akik mint etnikum sem tiszta svédek már, évszázadok óta ez a hazájuk, méghozzá olyan haza, amelynek nem kevés ideig „uralkodó nemzete” voltak.

Számunkra azonban most az a lényeges, hogy regisztráljuk a nemzeti irodalom fogalmának ezt az új képletét, amely mind a Kárpát-medencei, mind a belgiumi vagy angolai modelltől különbözik, és ezzel újabb szempont figyelembe vételét teszi szükségessé az általános elvek megfogalmazása során.

VAJDA GYÖRGY MIHÁLY

A nemzeti irodalom kérdésére szeretnék reagálni, amelyet, azt hiszem, Pomogáts barátom világított meg a legjobban, amikor azt mondta, hogy az irodalmi rendszert mint művek rendszerét meg kell különböztetni az irodalomtól mint kulturális egységtől...

— Intézménytől!

— mint kulturális intézménytől. Meggyőződésem szerint az utolsó évszázadban, még inkább az utolsó évtizedekben a nemzeti irodalom fogalmának jelentése megváltozott, bonyolultabbá lett. Azt hiszem, Kiss Csaba barátomnak nincs egészen igaza, amikor azt a nemzetfogalmat, nemzeti irodalomfogalmat szeretné a XX. századra is érvényesnek tekinteni, amely a XIX. században kialakult. Ámbár a nemzeti irodalom fogalma ma is él, ma is élő probléma a nemzeti irodalom, mégis nem azonos azzal, ahogy a XIX. században gondolkoztak felőle. Nem tudom egyetértünk-e ebben, de véleményem szerint az anyanyelvű irodalom és a nemzeti irodalom nem azonos. Toldy Ferenc, mint tudjuk, a magyar irodalomra annak idején úgy alkalmazta a nemzeti irodalom fogalmát, hogy mindent kizárt abból, ami nem magyar nyelvű, és a magyar nemzeti irodalom történetét azonosnak tekintette a magyar nyelvű irodalom történetével. Holott köztudomású, hogy Magyarországon hosszú évszázadokon keresztül latin volt az irodalom nyelve. Ez a latin nyelvű irodalom éppúgy része a magyar irodalomnak, mint a magyar nyelvű, nem mondhatunk le róla — hiszen (Pomogáts barátom szóhasználatához

még egyszer visszatérve) ugyanabból a kulturális közösségből alakult ki, mint a magyar, ugyanabba az „intézményi rendszerbe” tartozik. Más kérdés, mi történik, ha egy már kialakult irodalom a történelmi-politikai változások következtében egy más „intézményi rendszerbe” kerül át.

De hozzá kell fűznöm az előzőkhöz, hogy nézetem szerint a nemzeti irodalom problémája tulajdonképpen „regionális” probléma. Regionális a szónak abban az értelmében, hogy a föld vagy a világirodalom különböző régióiban a nemzeti irodalom fogalmának más-más jelentése van. Azt a jelentését, amelyből Pomogáts és Kiss Csaba is kiindul, elsősorban a közép-európai, pontosabban a kelet-közép-európai irodalmakra kell érvényesnek és alkalmazhatónak tekinteni. A nemzeti irodalom fogalmát elsősorban a gyarmatosítás, a gyarmatosítók nyelvének elterjesztése és a gyarmati sorból felszabadult népek irodalmának kialakulása változtatta meg. Hallottunk itt egy érdekes beszámolót Angola portugál nyelvű irodalmáról, s tudjuk, hogy egy egész földrész az egykori gyarmatosítók spanyol, portugál (és kis részben francia) nyelvén írja napjainkban oly nagy jelentőségre szert tett irodalmát — Latin-Amerikára gondolok. Vajon a spanyol nemzeti irodalom része az ottani számos spanyol nyelvű ország irodalma? Latin-Amerika spanyol nyelvű országai külön-külön „nemzeti” irodalomnak tekintik saját irodalmukat, ámbár távolról nézve ezek nemcsak nyelvileg azonosak, hanem egymáshoz „tartalmilag”, azaz kulturálisan is hasonlóak. Ezekre az országokra aligha alkalmazható akár az „államnemzet”, akár a „kultúrnemzet” fogalma.

Vagy gondoljuk meg, hányfelé írnak ma franciául. Nemcsak a határon levő Belgiumban, amelynek — Ferenczi László beszámolójára utalok — megvan a maga különállása, hanem a távoli Martinique szigetén, különböző afrikai országokban, Haitiban és sok más helyen francia az irodalom nyelve. Ma már nyilván maguk a franciák sem tudnák eldönteni, hol van a francia nemzeti irodalom határa, vagy egyáltalán vannak-e a nemzeti irodalomnak határai, és mi a nemzeti irodalom pontos jelentése.

Hivatkozhatom egy gyakorlati példára. Ezzel a problémával a Nemzetközi Összehasonlító Irodalomtudományi Társaság is szembekerült, amikor nevezetes vállalkozását, *Az európai nyelvű irodalmak összehasonlító történetét* megindította. E vállalkozás — kötet sorozat — címében benne van az állásfoglalás is. Az európai kultúrhagyományból sarjadt vagy ahhoz kapcsolódó irodalmakat szükségszerűen nyelvük alapján kellett felosztani, mert ez az egyetlen mód arra, hogy ezeket az irodalmakat mai állapotuk szerint egységes, egyszempontú rendszerbe foglaljuk. Ebben a rendszerben megvan a pontos helye Latin-Amerika irodalmainak éppúgy, mint Afrika irodalmainak, amennyiben európai nyelveken „szólnak meg”. Ez utóbbiak történetének feldolgozása — két nagy kötetbe foglalva — már meg is történt, és nem sokára napvilágot lát. Világos, hogy Latin-Amerika és a Szaharától délre fekvő Afrika francia, angol, spanyol, portugál és más nyelvű irodalmi részben annak a nyelvnek az irodalmi hagyományaihoz kapcsolódnak, amelyet használnak, részben keletkezésük helyében, annak kulturális hagyományaiban gyökereznek. Kötöttségük tehát kettős. Helyzetük mindenestre egészen más, mint a mi irodalmunké, vagy általában Kelet-Közép-Európa irodalmaié.

Meg kell ismételnem tehát azt a tételmet, hogy a nemzeti irodalom fogalmának jelentését nem lehet a világ valamennyi irodalmára érvényes módon meghatározni, hanem regionális (zonális) egységek szerint jelent a nemzeti irodalom mást és mást. Mást jelent Kelet-Közép-Európában, és mást jelent például az egykor ugyancsak egységesnek tekinthető angol irodalomban, amelynek nyelvén még több irodalom keletkezik és fejlődik, mint a francián. Kérdés tehát, szabad-e ugyanolyan értelemben beszélni nemzeti irodalomról az angol nyelvű irodalommal kapcsolatban, mint például a szlovákkal, vagy a szlovák irodalom helyzetétől is némileg eltérő magyar — magyar nyelvű — irodalommal kapcsolatban.

Az előadásokban és az eddigi hozzászólásokban felvetett problémák közül háromhoz szeretnék egy-egy gondolatot hozzáfűzni, így: *a)* a nemzeti irodalom fogalmának és a történetiségnek az összefüggéséhez; *b)* a nemzetiségi és a nemzeti irodalom kapcsolatához; *s c)* egy-egy író hovatartozásának szubjektív kritériumához.

A nemzeti irodalom fogalma még egy nemzeti irodalmon belül is koronként változik, meghatározásánál döntő kritérium tehát a történetiség, a történeti szempont. Különösen fontos ennek a szempontnak az érvényesítése itt, Kelet-Európában. Két okból is. Az egyes nemzeti irodalmak fejlődésében ebben a régióban igen éles korszakhatárt jelent a 19. századi nemzeti mozgalmak előtti és utáni kor. Az előbbi egyik tipikus jelensége a több kultúrát és nyelvet gazdagító alkotók jelenléte, akiknek az egyes nemzeti irodalmakban történő elhelyezése sem zárhatja ki azt, hogy két- vagy háromnyelvű kultúra megteremtői és gyarapítói voltak, mint például Bél Mátyás.

A történeti szempontot azonban a nemzeti mozgalmak kibontakozása után sem mellőzhetjük. Igaz, ekkor az irodalom nagyon tudatos nemzeti-társadalmi szerepet kapott, ami talán egyszerűbbé teszi a nemzeti irodalmi határok megvonását. Ennek ellenére azonban ebben a fejlődési szakaszban is csak differenciáltan közelíthető meg a nemzeti irodalom jellege a nemzeti mozgalmak különböző fázisaiban. Ezt konkrétan néhány, a szlovák irodalom fejlődésére jellemző példán szeretném bemutatni.

Tudjuk, hogy a modern nemzeti irodalmaknál — mind az alkotó, mind a befogadó társadalom oldaláról tekintve — alapvető, sokszor kizárólagos kritérium a nyelv lett. Ezt a szempontot nem lehet alkalmazni például sem a régi szlovák irodalomra, sem pedig azokra a művekre, melyek a nemzeti mozgalom idején születtek. A szlovák irodalomnak a 18. század végétől két irodalmi nyelve volt: a nyugat-szlovák nyelvjárásra alapozó, úgynevezett berneláki nyelv és a cseh nyelv. Az előbbin körülbelül 1850-ig, az utóbbin körülbelül az 1870-es évek közepéig írtak szépirodalmi műveket, tehát még azután is, hogy L'udovit Štúr 1843-ban lerakta a közép-szlovák nyelvjárásra épülő egységes irodalmi nyelv alapjait. A nem ezen a nyelven írt művek, melyek bár egy fonák, ellentmondásokkal terhes, de a szlovák kultúra egészét nézve törvényszerű fejlődés produktumai, vitathatatlanul a szlovák irodalom részét képezik s hatással voltak a modern szlovák irodalom kibontakozására.

Kérdésként lehetne fölvetni azt is, hogy valóban a nemzeti irodalmat gazdagítja-e az az irodalmi mű, amely egy nemzeti mozgalom kiélezett helyzetében sem a nemzeti nyelven íródott, mint például Ján Chalupkának, a szlovák drámaírási megteremtőjének 1841-ben németül megjelent regénye, a Bendegucz und Gyula Kolompos und Pista Kurtaforint, melyben a szerző maró gúnnyal pellengérezi ki egyrészt a nemzetiségekkel türelmetlen magyar nemességet, másrészt a magyarkodó szlovák kurtanemest. Máiig sincs igazán eldöntve, hogy a magyarul is író Ján Chalupka kinek szánta ezt a korát oly szuggesztivitással ábrázoló művét, amelyet a kizárólag szlovákul olvasók csak 140 évvel a mű keletkezése után, egy 1984-ben kiadott szlovák fordítás alapján ismerhettek meg.

Második megjegyzésem Pomogáts Béla előadásához kapcsolódik. A szomszédos országokban élő magyar irodalmak helyére utalva felelevenítette az annak idején Darvas József által fölvetett s a hazai irodalmi és értelmiségi körökben méltán népszerűvé vált kettős kötődés elvét. Nemcsak hazai közvéleményünket foglalkoztatja, hogy a szomszédos országok magyar irodalma miképpen kötődik a magyar irodalom egészéhez, hanem más nemzeti irodalmak is figyelemmel kísérik a határaikon túl, nemzeti nyelvükön születő irodalmakat. Így például a szlovák irodalmi közvélemény figyelme a hatvanas évek elejétől fordult a szocialista országokban élő szlovákság, illetve irodalma felé. Ennek egyik legerősebb, viszonylag leggazdagabb hagyománnyal rendelkező ága a jugoszláviai, a vajdasági szlovák irodalom. Így nem véletlen, hogy a szlovák irodalmi körökben éppen ennek az irodalomnak a léte vetette fel a nemzetiségi

irodalom fogalmának, sajátos fejlődésének s hovatartozásának a problematikáját. E felvetésekből itt csak az egyik legújabbat és legérdekesebbet említeném, amely egy recenzióban jelent meg a Slovenské pohľ ady 1981. 5. számában A. Mat'ovčík irodalmár tollából. A szerző a kisebbségi szlovák irodalom hármaskötéséről, „három kontextusról” (trojkontextové postavenie) beszél, melyen belül ezt az irodalmat (1) egy sajátos jegyeket hordozó belső fejlődés jellemez, de (2) a szlovák nemzeti irodalom részét is képezi, s (3) nem szakítható ki a jugoszláviai kulturális élet egészéből sem.

A harmadik gondolat, amelyet szeretnék hangsúlyozni, azt a kérdéskört érinti, hogy maga az alkotó egyén miképpen ítéli meg viszonyát a nemzeti irodalomhoz. Így az objektív kritériumok mellett (nyelv, származás, közös hagyományok) a szubjektív elemek sem zárhatók ki a nemzeti irodalom tartalmi hordozóiból, sem a régebbi, sem a legújabb kori történetéből.

E kérdés realitását három, különböző korban s egymástól földrajzilag is és kultúrában is más-más régióban alkotó írókon keresztül mutatnám be. A szlovák és a cseh reneszánsz drámairodalom jeles alakjaként tartják számon a valószínűleg vallási meggyőződése miatt Morvaországba menekülni kényszerült Pavel Kyrmezert. Valamennyi művét itt alkotta, de hazájával s a szlovák kultúrával nem szakította meg kapcsolatát s egyik művére is „Kyrmezerus Pannonius”-ként írta rá a nevét, annak ellenére, hogy mind a hazai, mind az új környezetével állandó harcban állott. S ne higgyük, hogy ez a kérdés csak rég letűnt korok problémája volt. A 20. század első felének egyik elismert világirodalmi alakjának, Ramuznak — amint azt Magyar Miklós könyvéből (Ramuz világa, 1978) tudjuk — mint ismert svájci-francia írónak, milyen sokszor kellett kisebbségi komplexusként jelentkező belső szorongásait, tépelődéseit leküzdenie azért, hogy biztonságot érezzen a nagy francia irodalmon belül, s hogy minduntalan újra és újra föltesse a kérdést önmagának, hogy vajon a svájci francia kultúrához, vagy az őt nehezen s elég későn befogadó egyetemes francia kultúrához tartozik-e?

Napjainkban az új nemzeti irodalmak s új kétnyelvű kultúrák születése — amint ezt éppen az angolai portugál irodalmat bemutató előadásból is láthattuk — a nemzeti és egyetemes irodalmak kapcsolatában is új viszonylatokat és értékrendet teremt. Ezeket az új viszonylatokat maguk az alkotók is érzik s felfedik. Vajon miképpen határozható s jelölhető ki a modern kirgiz nemzeti irodalmat megteremtő s világirodalmi rangra emelő Dzsingiz Ajtmatov helye, aki oroszul maga újraalkotja műveit olyképpen, hogy ezáltal is gazdagítsa az orosz nyelvet és az orosz kultúrát? Ebben az irodalmi kétnyelvűségben maga az író nagyon tudatosan vonta meg önmaga számára is a két kultúra közötti határt, de a találkozási pontokat is, önmaga helyét, küldetését és felelősségét mindkét kultúra egyenrangú gyarapításáért.

DOBOSSY LÁSZLÓ

Az elhangzott rendkívül tartalmas és elgondolkodtató tanulságos előadások oly sok lényeges kérdést tisztáztak, hogy remélhetőleg még sokáig fogják foglalkoztatni azokat, akik vitautülésünkön részt vehettek. Így, rögtönözve, csupán egyetlen problémát kívánok néhány adalékkal közelebről megvilágítani. Ez a Pomogáts Bélától fölvetett s előadása végén szellemes fordulattal újraértelmezett „kettős kötődés” koncepciója. Én ugyanis e kettős kötődést másként és másutt látom, mint e tétel gyakori hangoztatói, sőt még a Pomogáts javasolta korrekciót is vitathatónak vélem. Mindezt persze a nemzeti irodalmak mai fejlődési szakaszában, hiszen Kiss Gy. Csaba magvas bevezetőjéből nyilvánvaló, hogy amikor nemzet és irodalom viszonyát vizsgáljuk, soha nem szabad mellőznünk a történetiség elvét. Másrészt, épp ennek az elvnek megfelelően, a három további előadás középpontjába is annak vizsgálata került, hogy milyen a viszonya az államhatárokon túl, tehát más országokban jelenleg kibontakozó francia, portugál, magyar... irodalomnak az ugyanezen nyelveken alkotott egyetemes irodalom-

hoz. Vajon csak a rész és az egész kapcsolatáról van-e szó, vagy valami másról, valami többről is? E kérdésre keresek választ néhány példa fölvilantásával.

Ez év március 29-én (vagyis holnapután) a Francia Akadémia a „halhatatlanjai” sorába iktatja Léopold Sédar Senghor. E választás két okból is nevezetes: az első az, hogy e nagy múltú és nagy érdemű konzervatív testület ez alkalommal választ először taggá egy néger; a második ok pedig az, hogy e néger költő, író és politikus nem is francia állampolgár, hanem szenegáli, méghozzá a Szenegáli Köztársaságnak több mint húsz éven át volt elnöke. Ilyképp azonban — mondhatják egyesek — épp emiatt, vagyis politikai okból esett rá a választás. Alapos okom van rá, hogy ne értek egyet e föltevessel; sokan vannak ugyanis, (s ha nem szerénytelenség, magamat is közéjük sorolom), akik Senghor az egyik legjelentősebb, sőt bizonyos szempontból a legjelentősebb élő francia költőnek tekintik. Épp annak okán, hogy mérhetetlenül kitágította a francia nyelv és prozódia kifejező lehetőségeit: olyan ősi kultúra, tudatvilág, érzékenység szólal meg nyelvileg hihetetlenül gazdag és prozódiailag merőben új költeményeiben, amelyeket különféle ősi hangszerek: balafong, gorong, khalam, mbalakh, talm-batt... ütemeire komponál; e kultúra, legalábbis számunkra — a világ számára — eddig rejtve volt, néma volt. Ugyanakkor, természetesen szintén francia nyelven, kitűnő prózai művekben: esszékben és tanulmányokban Senghor határozta meg legpontosabban, más afrikai irodalmak — így az angolai — részére is iránymutatón a néger azonossági tudat, a „négritude” lényegét... Íme tehát a kettős kötődésnek egy feltűnően más, hitelesebb változata, mint az, amelyről mífelénk mostanában oly gyakran esik szó, s még attól is különböző, amelyet Pomogáts Béla a referátuma végén javasolt: Senghor, az élvonalbeli francia költő (mert hadd ismétljem, hogy az egyetemes francia költészet egyik legkiválóbbja ő) tudatosan kötődik a nyelvhez, amelyet kifejező eszközül használ, és a szokásvilághoz, a kultúrához, amelyet e nyelven megszólaltat. Persze mondani sem kell, hogy Szenegálban is, miként más francia nyelvű afrikai országban, se szeri, se száma olyan költőknek és prózairóknak, akik (még) nem emelkedtek föl Senghor mellé, az egyetemesség szintjére, akik a helyi irodalom érdemes és értékes művelői. Ezért is lett volna számunkra tanulságos megtudni Sebestyén Évától, hogy az angolai irodalom legjobbjainak, például Agostinho Netonak, milyen a helye és rangja az egyetemes portugál irodalom értékrendjében.

Ha most az említett Senghor-példából levont következtetést akár a Ferenczi László fölvezetett belgiumi problémakörre, akár a Pomogáts Bélától elmélyülten elemzett magyar viszonyokra alkalmazzuk, némiképp módosuló képet kaphatunk. Mindkét esetben ugyanis nyilvánvaló, hogy más egy-egy nyelvterület egyetemes irodalma és más az államhatárokon kívül vagy belül (fővárosi vagy vidéki központokban) kialakult irodalmi élet. A belgiumi francia irodalom, illetve általában szellemi élet helyzetéről magam is tájékozódhattam, amidőn az 1963—64. tanévben a liège-i egyetem vendége voltam: az ottani kollégák közléseiből, Ferenczi tapasztalatával egyetértően, de talán még nyersebben kimondva, azt a summázatot szűrtem le, hogy írók, költők, tudósok egyaránt Párizsra néznek; akiknek sikerül „beérkezniük” vagyis akiknek a műveit Párizsban elismerik, azok egyetemes francia írók, költők vagy tudósok (függetlenül attól, hogy hol élnek), akiknek pedig ez (még) nem sikerült, azok a belgiumi francia irodalom vagy tudomány megbecsült vagy megvetett munkálói. Ferenczi László nyilvánvalóan ugyanoly jól tudja, mint én, hogy az egyetemes francia irodalom olyan rangos „nagyjait”, mint — nagyon különböző kategóriákból idézve példákat — Henri Michaux-t, Georges Simenont, vagy akár a Senghor kapcsán már emlegetett Akadémia első nőtagját: Marguerite Yourcenart senki sem tekinti „belga” íróknak, csak azért, mert történetesen ott születtek és ott nevelkedtek... Hasonló bizonyító példák bőven kínálkoznak a svájci területéről is: C. F. Ramuz kétségkívül egyetemes francia író, a két háború közti kor egyik klasszikusa, jóllehet egész életművét a tájhzájára ihlette (amelyet nem is hagyott el); ugyanakkor más svájciak, akik pedig általános emberi témákról írtak (hadd ne mondjak neveket!) a „romand” irodalom körén belül maradtak... De mennyi példát mondhatnánk a német nyelvterületről is! A sok helyett most megint csak egyet említek: a Franz Kafkát. Ismeretes, hogy a hatvanas években fi-

gyelemkeltő kísérletek történtek, egy nagyszabású konferencia is összeült annak érdekében, hogy Kafkát német nyelvű cseh (vagy legalábbis prágai) írónak minősítsék. Ma már vitathatatlán, hogy Kafka az egyetemes német irodalom egyik modern klasszikusa, hasonlóképp — csak talán még hatékonyabban —, mint más prágaiak: Rilke, Werfel...

Et nunc venio ad fortissimum: Pomogáts Béla árnyalt érveléséből kitetszik, hogy nem ért és nem is érthet egyet a kettős kötődésnek azzal a jelszószerű hangoztatásával, amely — főként újabban — gyakran tűnik fel a határainkon túl kibontakozó magyar (nemzetiségi) irodalom fő jegyeként. Pomogáts olyan áthidaló változatot javasol, hogy a nemzetiségi irodalom egyfelől kötődik az egyetemes nemzeti irodalomhoz, másfelől annak az államnak az irodalmi intézményrendszeréhez, amely a szlovákiai, az erdélyi, a vajdasági magyar írók létét biztosítja. Világos, hogy itt másféle kettős kötődésről van szó, mint Senghorék esetében; itt az egyik kötődés nyelvi és irodalmi, a másik pedig társadalmi és gazdasági; e kettő pedig vajmi nehezen tekinthető egyenértékűnek. Nem egy példán szemléltethető, hogy a nemzetiségi íróknak az a jogos igényük (s az előbb említettek kivül — remélem — a magyarországi nemzetiségi íróké is!), hogy megismerje és elismerje, elfogadja és befogadja őket a nemzeti irodalom. A kínáló sok példa helyett megint csak egyre, de a legtekintélyesebbre hivatkozom. Az 1970-ben elhunyt Fábry Zoltán, akit a szlovákiai magyar írók és egyéb szellemi emberek méltán tekintenek mintaképűknek, a hozzám intézett levelek hosszú sorában visszatérően hangoztatta azt az aggályát és vágyát, hogy magyar íróként, ne pedig szlovákiai magyar íróként vegye őt tudomásul és méltassa munkásságát a magyar irodalmi köztudat és kritika; (körülbélül — s ezt én teszem hozzá — ahogy, más összefüggésben, Tamási Áront vagy újabban Sütő Andrást). Más szóval s talán nem is kellő, vagyis a mi tájainkon kötelező tapintatossággal fejezve ki mondanómat: amiként a szenegáli négerek vagy a belgiumi vallonok, Fábry Zoltán is érezte, hogy van valami lekcicsnylő abban, hogy valaki szenegáli vagy belgiumi francia, illetve szlovákiai vagy erdélyi vagy vajdasági magyar író (meg — miért ne? — magyarországi szlovák vagy román, vagy szerb-horvát író). Fábry okkal és joggal áhította, hogy az egyetemes magyar irodalomnak legyen elismert alkotója, ahogy Senghor sem csak szenegáli francia költő, s az említett belgák meg svájciak is a táj hazájukon túl a francia irodalom egészében éltek és alkottak. Egyébként is merő képtelenségnek tűnik, hogy ha egy nemzetiségi író (vagy más szellemi foglalkozású ember) átköltözik Magyarországra — vagy Magyarországról a szomszédos országok valamelyikébe — egy csapásra megszűnik nemzetiséginek lenni és nemzetivé válik.

Ideje lenne e kérdéseket elfogulatlanul s az összefüggések bonyolult hálózatát is figyelembe véve, tehát filológiai alaposággal megvizsgálnunk; ily módon talán közelebb juthatnánk lényegi dolgaink tisztázásához. A magam részéről azt tartom különlegesen fontosnak, hogy a hazai nemzetiségi irodalmak emelkedjenek fel arra a magaslatra, ahol — legalábbis néhány képviselőjük műveit — egyenrangú értéként méltathatja a szlovák, a román, a szerb-horvát irodalom.

Mivel hozzászólásomban bőven idéztem anekdotaszzerű példákat, hasonlóval kívánom befejezni is e fejtegetést. Krammer Jenő mesélte, hogy egy ízben, a bázeli egyetemen jeien lehetett egy német irodalomtörténeti órán; az előadó ékes, sőt elegáns német nyelven prelegált a romantika második korszakáról; az előadás befejeztével a diákok körülvették professzorukat s — mily nagy meglepetés! — érthetetlen schwyzerdütsch nyelvjárásban csevegtek egymással. Vagyis: a szellem magaslatán keletkezett művekről emelkedetten, az egyetemes német kultúra nyelvén illett szólni, a maguk dolgairól pedig csak a tőlük értett helyi nyelven. Gondolom, e példa is szemléltetheti az úgynevezett kulturális dualizmust, amelyről az angolai irodalom kapcsán hallottunk megszívlelendő észrevételeket.